

ROZDZIAŁ 7

ZWIĄZKI WYKSZTAŁCENIA Z AKTYWNOŚCIĄ ZAWODOWĄ NA WSI

Wprowadzenie

Kapitał ludzki i proces jego zdobywania staje się nieodłączną częścią procesów gospodarczych. Potrzeba zwiększania wiedzy i umiejętności dzięki edukacji i doksztalcaniu poza prowadzoną działalnością lub poprzez doświadczenie zdobyte podczas wykonywanej pracy, pozwala na lepsze wykorzystanie czynników produkcji, wzrost konkurencyjności i daje możliwość przekazywania zdobytej wiedzy innym członkom życia gospodarczego.

Kapitał ludzki jest to zasób wiedzy, umiejętności, zdrowia i energii, określający jego zdolności do nauki, pracy, tworzenia nowych wartości, adaptacji do zmian i wykorzystywania pojawiających się szans, którą posiada i tworzy każdy zatrudniony pracownik (Wyrzykowska, 2008, s. 158). Według Sadowskiego (2005) w skład kapitału ludzkiego wchodzi: wiedza (wykształcenie), umiejętności zawodowe, stan zdrowia, wraz z umiejętnością jego wykorzystania, znajomość języków obcych, obsługi komputerów, gotowość do kontaktów i związana z tym elastyczność względem różnych kultur, stylów życia. W jednym z raportów Banku Światowego stwierdzono, że źródłem 2/3 bogactwa narodów jest kapitał ludzki i społeczny¹. W dobie globalizacji jakość kapitału ludzkiego stanowi o sukcesie i bogactwie danego regionu. Należy do głównych czynników wpływających na decyzje o lokalizacji nowych inwestycji. We współczesnej gospodarce nie liczy się już tania siła robocza, lecz wykwalifikowany i wykształcony personel (Kotarski, 2008, s. 99). Bliższe i dalsze perspektywy rozwoju polskiej wsi będą w dużej mierze zależały od jakości czynnika ludzkiego, który wywiera znaczny wpływ na procesy gospodarcze. Powszechna staje się idea rozwoju lokalnego, w której punktem wyjścia jest rozwój oddolny, umożliwiający wykorzystanie potencjału tkwiącego w społecznościach lokalnych i lokalnej gospodarce. Perspektywy rozwoju obszarów wiejskich należy ściśle łączyć z możliwościami spełnienia aspiracji edukacyjnych młodych mieszkańców wsi. Jest nadzieja, że obecny wzrost gospodarczy wraz ze środkami UE, jakie popłyną na rozwój wsi wpłyną na przyspieszenie pozytywnych przemian na obszarach wiejskich (Kłodziński, 2005, s. 17-18). Na rozwój obszarów wiejskich obok sytuacji demograficznej istotny wpływ wywiera także aktywność i jakość kapitału ludzkiego, który stanowi rdzeń przekształceń struktury społeczno-ekonomicznej. Bazę kapitału ludzkiego stanowią: wiedza (zdobyte wykształcenie, posiadane zdolności (predyspozycje zawodowe) oraz umiejętności (sprawności). O stopniu jej wykorzystania decydują: cechy fizyczne, np. zdrowie, cechy osobowe, postawy i wartości oraz motywacje i potrzeby, czyli nadbudowa kapitału ludzkiego. Z jednej strony można bowiem zdobyć wyższe wykształcenie zawodowe oraz pozyskać szereg umiejętności praktycznych i pozostawać w grupie biernych zawodowo, bądź bezrobotnych z wyboru. Z drugiej zaś brak wykształcenia i formalnych kwalifikacji nie musi wcale wykluczać z rynku pracy osób przedsiębiorczych (Spychalski, 2005).

Jakość kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich w Polsce jest niska stanowiąc

¹ Monitoring Environmental Progress: A Raport on Work in Progress, Washington D.C. 1995.

barierę ich dalszego rozwoju. Ważną kwestią staje się podnoszenie tej jakości, a temu powinno służyć wykorzystanie dostępnych funduszy UE, a także aktywność instytucji na terenach wiejskich. Włączenie Polski do UE postawiło przed polskimi rolnikami nowe wyzwania, konieczność dostosowania się do przepisów unijnych i zwiększenia konkurencyjności gospodarstw. Ze zjawiskami aktywnych postaw proinnowacyjnych, przedsiębiorczych związane są różne czynniki, w tym posiadane zasoby gospodarstwa, a przede wszystkim kwalifikacje oraz możliwość ich podnoszenia, czyli skorzystania ze szkoleń i doradztwa. Dlatego też celem niniejszego opracowania jest próba uzyskania odpowiedzi na pytanie: czy istniejący stan kapitału ludzkiego na wsi jest czynnikiem ograniczającym czy stymulującym przemiany strukturalne. Podstawowym materiałem źródłowym wykorzystanym w analizie były dane GUS, ARiMR, ODR oraz opinie 856 rolników z województw podkarpackiego, małopolskiego i świętokrzyskiego uzyskane w badaniach ankietowych w 2007 roku². Dobór gospodarstw został przeprowadzony metodą losowania kwotowego z uwzględnieniem struktury agrarnej. Na podstawie powierzchni UR wśród gospodarstw korzystających z dopłat bezpośrednich wyodrębniono 3 warstwy, tj. gospodarstwa o obszarze użytków rolnych: od 1,01 do 4,99 ha, od 5 do 9,99 ha oraz 10 ha i więcej.

Czynniki wpływające na jakość kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich

Strategia Lizbońska, przyjmując za podstawowy cel zwiększenie konkurencyjności gospodarki europejskiej wzmocniła tendencje do ograniczania wsparcia rolnictwa. Według nowego paradygmatu rozwoju obszarów wiejskich rolnictwo i dochody rolnicze są traktowane na równi z pozostałymi sektorami gospodarki obszarów wiejskich. Wsparcie rozwoju ma charakter inwestycyjny, a dominująca rola administracji państwowej i rolników w planowaniu rozwoju obszarów wiejskich jest rozłożona między wszystkich partnerów (tab. 1).

Tabela 1. Nowy paradygmat rozwoju obszarów wiejskich

Wyszczególnienie	Podjęcie dotychczasowe	Nowe podejście
Przedmiot	Dochody rolnicze Konkurencyjność gospodarstw rolnych	Konkurencyjność obszarów wiejskich, waloryzacja i wykorzystanie zasobów lokalnych
Sektor kluczowy	Rolnictwo	Różne sektory gospodarki
Podstawowe narzędzia	Subsydia	Inwestycje
Główni aktorzy	Administracja państwowa Rolnicy	Wszystkie szczeble administracji publicznej i lokalni partnerzy

Źródło: The New Rural Paradigm. Policies and Governance. OECD, 2006, s. 15

Nowy paradygmat rozwoju obszarów wiejskich, odrzucając dominującą rolę rolnictwa, uwypukla znaczenie wielofunkcyjności w programowaniu rozwoju obszarów wiejskich. Podział dotychczasowego strumienia wsparcia: koncentrującego się wokół

² Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006-2008 jako projekt badawczy, pt.: "Rola lokalnych instytucji w przekształcaniach rolnictwa o rozdrobionej strukturze gospodarstw (po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej)" finansowany przez MNiSW w ramach grantu: nr N114 009 31/2320, realizowanego w Katedrze Polityki Gospodarczej, Wydziału Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

działalności rolniczej na pozarolnicze działalności gospodarcze, wydaje się być szczególnie atrakcyjny dla rolników prowadzących mniejsze i słabsze ekonomicznie gospodarstwa. W przyszłości o atrakcyjności wsi jako miejsca zamieszkania będą decydować gospodarstwa małe, świadczące bezpośrednie usługi dla nowej grupy mieszkańców oraz „pielęgnujące” krajobraz wiejski (Floriańczyk, 2007). Wieś i rolnictwo jest przedmiotem szczególnej troski w krajach UE. Wynika to ze świadomości istnienia problemów dotyczących przestrzeni wiejskiej (m.in. wyposażenia w infrastrukturę techniczną, społeczną, kulturalną), społeczeństwa wiejskiego (w tym bezrobocia, niskich dochodów, niskiego poziomu wykształcenia), sektora rolnego, m.in. niedoinwestowania i rozdrobnienia gospodarstw, organizacji rynku rolnego, zagrożeń środowiska, itp. Regionalna polityka strukturalna opiera się na kilku zasadach: planowania i programowania, partnerstwa, współfinansowania i inwestowania w kapitał ludzki - oświatę, doradztwo, szkolenia (Koreleski, 2005).

Najważniejszym czynnikiem wpływającym na jakość kapitału ludzkiego polskiej wsi jest edukacja. Trudna sytuacja edukacji wiejskiej zaczyna się już od wieku przedszkolnego. Na polskiej wsi tylko około 17% dzieci w wieku 3-5 lat uczestniczy w edukacji przedszkolnej, podczas gdy w miastach ponad 50%, a średnio w Europie zachodniej – 70%. Wobec narastającego procesu marginalizacji, ubóstwa i różnych problemów rodzin wiejskich duża część młodego pokolenia traci swoje szanse już na samym starcie drogi życiowej. Pomimo stale rosnących aspiracji edukacyjnych młodego pokolenia mieszkańców wsi ta grupa młodzieży wciąż ma znacznie trudniejszy dostęp do edukacji. Również jakość edukacji na wsi budzi wiele wątpliwości. Generalnie jakość kształcenia ustąpiła w Polsce kwestiom finansowym, czego boleśnie doświadczają małe wiejskie szkoły, które z przyczyn finansowych są zamykane przez przedstawicieli samorządu lokalnego (Fedyszak-Radziejowska, 2006). Istniejący stan kapitału ludzkiego kraju czy regionu jest wynikiem rozwoju zasobów ludzkich, który obejmuje stan kształcenia i wykształcenia siły roboczej oraz przedsiębiorczy, administracyjno-techniczny i planistyczny potencjał kraju czy regionu (Proniewski, 1999, s. 94-95). Istnieją bardzo duże różnice w poziomie wykształcenia ludności mieszkającej na wsi i w mieście. W 2002 roku według danych GUS odsetek ludności z wykształceniem ponadpodstawowym wynosił ponad 73% w miastach i 56% na wsi (tab. 2).

Tabela 2. Poziom wykształcenia ludności Polski w wieku 15 lat i więcej w latach 1988 i 2002 (w %)

Wyszczególnienie	1988 rok			2002 rok		
	Ogółem	Miasto	Wieś	Ogółem	Miasto	Wieś
Wyższe	6,5	9,4	1,8	10,2	13,7	4,3
Policealne	1,7	2,1	1,0	3,3	4,0	2,0
Średnie	23,0	29,8	12,1	29,4	34,5	20,4
Zasadnicze zawodowe	23,6	23,2	24,2	24,1	21,1	29,2
Podstawowe ukończone	38,8	32,3	49,2	28,2	22,2	38,3
Pozostałe*	6,4	3,2	11,7	4,8	4,5	5,8
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* podstawowe nieukończone, bez wykształcenia i nieustalone

Źródło: dane Powszechnego Spisu Rolnego 1988 i Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2002.

W porównaniu do danych PSR z 1988 roku można zaobserwować korzystne zjawisko, związane ze wzrostem odsetka ludności wiejskiej legitymującej się wykształceniem wyższym i średnim. Należy więc pozytywnie ocenić wzrost jakości kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich, co potwierdzają również dane tabeli 3.

Tabela 3. Struktura ludności w latach 2002 i 2006

Wyszczególnienie	Rok	Miasto	Wieś
Odsetek ludności ogółem	2002	61,7	38,3
	2006	61,3	38,7
Odsetek ludności w wieku produkcyjnym	2002	64,7	58,4
	2006	66,0	61,4
Odsetek ludności poniżej 20 lat	2002	24,1	29,7
	2006	21,0	26,4
Ludność w wieku przedprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	2002	32	45
	2006	27	38
Kobiety na 100 mężczyzn	2002	110	101
	2006	111	101

Źródło: dane z Rocznika Demograficznego, GUS Warszawa 2007.

Udział dzieci i młodzieży jest znacznie mniejszy w miastach niż na wsi, przy spadku odsetka dzieci i młodzieży w latach. Ponadto obszary wiejskie są mniej sfeminizowane. Wśród osób zamieszkałych w gospodarstwie rolnym w 2002 roku około 53% legitymowało się wykształceniem ponadpodstawowym, zaś zaledwie 3% posiadało wykształcenie wyższe. Lata 2002–2005 przyniosły poprawę poziomu wykształcenia pracujących w gospodarstwie rolnym (Rosner, 2007).

Szansa uruchomienia potencjału tkwiącego w lokalnych społecznościach zależy od wielu czynników: dobrze pracującego samorządu, istnienia licznej grupy liderów wiejskich, klimatu zaufania, poziomu wykształcenia mieszkańców wsi, a także wprowadzania na większą skalę niż dotychczas programów wspierających lokalną aktywność typu: Odnowa wsi lub Leader (Kłodziński, 2005). Zapewnienie właściwych warunków do rozwoju kraju wymaga priorytetowego traktowania przez państwo inwestowania w kapitał ludzki i rozwój sektora wiedzy. Unia Europejska uznaje tworzenie tzw. Europy Wiedzy za jeden ze strategicznych celów Wspólnoty. Polska powinna aktywnie uczestniczyć w realizacji tego celu, uznając jakość, konkurencyjność i przedsiębiorczość za wiodące wartości w tym procesie (Woźnicki, 2008). Jak podaje Zdrojewski (2009) przez dziesiątki lat znacznie większą wagę przywiązywano w Polsce do rozwoju przemysłu i urbanizacji. Na rozwój obszarów wiejskich nie starcza środków, a opóźnienia i zaniedbania są ogromne. Jednak pod wieloma względami widoczne są korzystne przeobrażenia wiejskich zasobów ludzkich. Charakteryzują je względnie korzystniejsze współczynniki dynamiki demograficznej, dzietności, reprodukcji brutto i netto oraz wskaźniki efektywności migracji wewnętrznych. Głównym kierunkiem aktywizacji powinien być wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Łącznie z postępującą poprawą poziomu wykształcenia kapitał ludzki może stanowić nieoceniony czynnik wszechstronnego rozwoju obszarów wiejskich. Władze państwowe, samorząd terytorialny, organizacje pozarządowe powinny dołożyć wszelkich starań, aby ten kapitał jak najlepiej zagospodarować.

Wpływ instytucji oraz funduszy UE na podnoszenie jakości kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich

Jak podaje Geoffrey M. Hodgson (2007) nowoczesne społeczeństwo to takie, które nabywa prawdziwą wiedzę, nawet tą najbardziej kosztowną. W nowoczesnej ekonomii instytucjonalnej centralną rolę odgrywają instytucje i organizacje otoczenia biznesu, a także same firmy biznesu, ponieważ są miejscem dla akumulacji przydatnej wiedzy, są głównym źródłem zmian i działań podejmowanych w aspekcie rozwoju gospodarczego, poprzez rynkową koordynację rozmaitych, twórczych zachowań. Należy tutaj zaznaczyć, że różnice w

zachowaniu osób, firm, organizacji i różnych instytucji wywierają ogromną rolę w generowaniu nowej wiedzy, jako produktu ich ekonomicznej działalności. Właśnie w gromadzeniu tej nowej wiedzy, wprowadzaniu zmian i wdrażaniu innowacji firmy powinny być wspomagane przez otoczenie instytucjonalne, w tym uniwersytety, placówki naukowo-badawcze, instytucje publiczne, itp. Również Klepacki (2007) podaje, że siła ekonomiczna i etap rozwojowy państw bardziej wynika z poziomu stosowanej technologii produkcji i innych zastosowań wiedzy, aniżeli z posiadanych złóż ropy, gazu ziemnego, rud metali, czy jakości użytkowanych gleb. Coraz większego znaczenia nabiera informacja, wiedza i kreatywność. Czynnikiem decydującym o sukcesie stają się ludzie, z ich wiedzą, umiejętnością osiągania i przetwarzania informacji, pomysłowością, przedsiębiorczością, poszukiwaniem nowych, twórczych rozwiązań. Dlatego też kraje, przedsiębiorstwa i organizacje przodujące, ekspansywne najbardziej dbają o swoje zasoby ludzkie.

W celu pobudzenia aktywności i postaw przedsiębiorczych na obszarach wiejskich niezbędne jest stworzenie łatwego dostępu do szybkiej informacji, poprzez dostęp do internetu, szkoleń, doradztwa, a tym samym sprawnych instytucji, mających ważne znaczenie w stymulowaniu przedsiębiorczości, dostarczaniu informacji rynkowej, z zakresu cen, kształtowania się popytu i podaży, tanich kredytów, aktualnych przepisów prawnych, dostępnych funduszach unijnych, terminach składania wniosków i niezbędnej dokumentacji i wymogach formalnych oraz merytorycznych. Według danych GUS w 2007 roku użytkownicy Internetu na wsi stanowili 39,3% (w mieście 59,7%), przy czym 60,7% osób na wsi nigdy nie korzystało z Internetu³.

Według Bańskiego (2007) wykształcenie właścicieli gospodarstw będzie odgrywało jeszcze większą rolę w nadchodzących latach, ponieważ konkurencyjność pozostawi na rynku najsilniejsze i dobrze zarządzane gospodarstwa, które najlepiej wykorzystują środki napływające z Unii Europejskiej.

Trzeba stworzyć warunki, które zagwarantują efektywność wykorzystania środków unijnych w programach rozwojowych. Należy w tym celu zadbać o podwyższenie kultury organizacyjnej oraz wzmocnić sferę instytucjonalną w sektorze wiedzy. Polityka spójności powinna w znacznym stopniu uwzględniać potrzeby rozwojowe sektora wiedzy z priorytetem dla inwestycji w kapitał ludzki i innowacje. W polityce gospodarczej i społecznej, wspieranej ze środków europejskich realizowany jest priorytet rozwoju sektora wiedzy, co znajduje odzwierciedlenie w realizacji zdynamizowanego krajowego programu nowej Strategii Lizbońskiej, zgodnego z celami rozwojowymi szkolnictwa wyższego i nauki w Polsce (Woźnicki, 2008, s. 160, 163). Przeciętne wydatki na badania i rozwój (B+R) na jednego mieszkańca UE w 2001 roku osiągnęły 395 euro, przy czym w szwedzkim regionie Stockholm i niemieckim Oberbayern wyniosły odpowiednio: 1641,1 i 1630,9 euro na jednego mieszkańca i były o 125 razy większe niż na Podkarpaciu. W województwie świętokrzyskim nakłady przeznaczane na dział B+R wyniosły w 2001 roku 4,1 euro na 1 mieszkańca, zaś w podkarpackim 13 euro, co według danych Eurostatu plasuje Podkarpacie na 182 miejscu wśród 193 regionów.

Bardzo ważna jest dzisiaj teza, głosząca, że: tylko fundusze przeznaczone na edukację i kapitał ludzki w średniookresowym horyzoncie przyczyniają się do przyspieszenia rozwoju⁴.

W praktyce jedną z barier rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich jest niski poziom wykształcenia, posiadanych kwalifikacji, umiejętności i wiedzy. Dodatkowym czynnikiem rozwojowym są efekty (korzyści) skali. W miastach efekty te przejawiają się silniej, co może być podstawową przyczyną zróżnicowania poziomu kapitału ludzkiego między miastem a wsią. Oznacza to, że wiedza jest bardziej efektywnie wykorzystywana w miastach, dlatego tam jest w większym stopniu tworzona. Polski kapitał ludzki jest mało

³ Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, GUS Warszawa 2008.

⁴ Teza z Raportu Rodrigues-Pose, Fratesi (2004), *Between Development and Social Policies: The Impact of European Structural Funds in Objective 1 Regions*, „Regional Studies”, vol. 38, number 1.

konkurencyjny na rynku pracy, słabo dostosowany do zmian strukturalnych wynikających z przystąpienia naszego kraju do UE. Przelamanie tej bariery to wyzwanie dla instytucji zajmujących się doskonaleniem zawodowym, doradztwem i edukacją osób dorosłych (Miś, 2008). Według Agendy 2000 edukacja i szkolenia zaliczane są do podstawowych inwestycji w kapitał ludzki i dlatego celem programów nowej generacji jest propagowanie idei ustawicznego kształcenia⁵. Duże wsparcie dla rolników w korzystaniu z funduszy UE świadczą Ośrodki Doradztwa Rolniczego (tab. 4). Występuje tutaj duże zróżnicowanie regionalne, należy jednak pamiętać, że to jest tylko przykład wybranych działań z SPO, a oprócz tego doradcy pomagają rolnikom w sporządzeniu wniosków o dopłaty bezpośrednie, wniosków aplikacyjnych i planów urzędzeniowych w ramach działań PROW, itd.

Tabela 4. Wsparcie rolników przez ODR w zakresie ubiegania się o środki finansowe w ramach niektórych działań SPO w latach 2005-2006

Województwo	Inwestycje w gospodarstwach		Różnicowanie działalności	
	Wnioski przyjęte przez ARiMR	Wnioski opracowane w ODR (w %)	Wnioski przyjęte przez ARiMR	Wnioski opracowane w ODR (w %)
Dolnośląskie	1 045	21,3	306	9,8
Kujawsko-pomorskie	2 383	44,7	395	15,4
Lubelskie	3 596	61,5	1 273	56,6
Lubuskie	340	35,5	100	29,0
Łódzkie	3 068	30,1	507	29,0
Małopolskie	1 537	28,7	724	25,1
Mazowieckie	4 730	28,8	768	19,3
Opolskie	734	25,5	165	29,7
Podkarpackie	739	67,1	488	36,5
Podlaskie	2 166	12,1	480	16,5
Pomorskie	1 076	25,2	241	39,8
Śląskie	668	48,5	257	44,4
Świętokrzyskie	1858	44,0	522	47,5
Warmińsko-mazurskie	1 102	28,0	223	17,9
Wielkopolskie	3 507	24,0	572	11,5
Zachodniopomorskie	669	35,5	144	30,5
Polska	29 218	34,5	7 165	31,2

Źródło: dane ARiMR i ODR (stan na 31.08.2006 r. w ramach projektu „Wsparcie Doradztwa Rolniczego”).

Szczególnym wyzwaniem dla nowych państw członkowskich UE jest funkcjonowanie odpowiednich instytucji dla wzmocnienia ludzkiego i społecznego kapitału na obszarach wiejskich (Gatzweiler i Hagedorn, 2004).

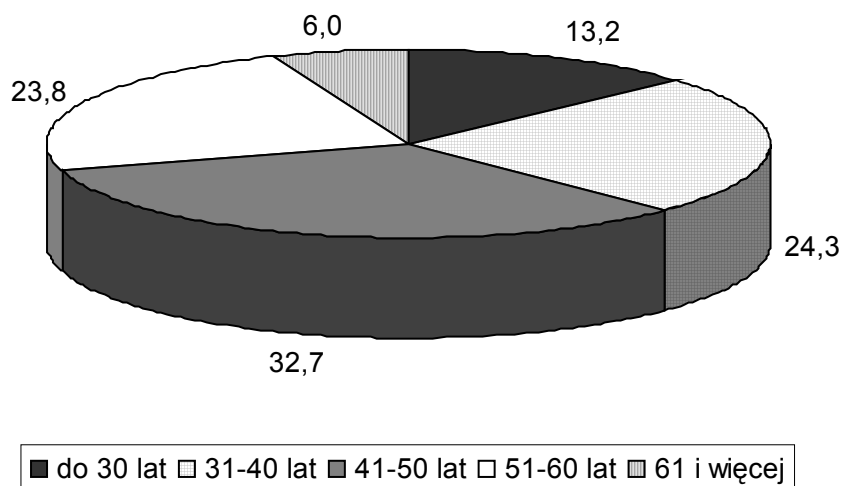
Kapitał ludzki częścią rozwoju obszarów wiejskich w świetle badań ankietowych

Ważnym czynnikiem przesądającym o konkurencyjności gospodarstw jest czynnik ludzki i jego właściwości. Zmiany sytuacji społecznej i gospodarczej związane z procesem integracji z UE i potrzeba umiejętnego korzystania z informacji rynkowych i korzystania z funduszy UE wymusza konieczność sprawnego wprowadzania zmian. Dlatego też duże znaczenie ma młody wiek oraz odpowiednie przygotowanie do zawodu i kierowania

⁵ Agenda 2000. Cz. Pierwsza. Polityka Unii Europejskiej, 1. Polityka wewnętrzna, 2. Wiedza – priorytetem Unii (tłumaczenie FAPA)

gospodarstwem. Wyniki badań własnych przedstawione na rys. 1 wskazują, że w strukturze wieku blisko 40% stanowią młodzi rolnicy – w wieku do 40 lat, którzy są aktywni i otwarci na zmiany. W strukturze wykształcenia dominują osoby legitymujące się wykształceniem średnim (40,8%), zawodowym 34,7%, wyższym – 14,2%, w tym 40,6% badanych ma przygotowanie rolnicze.

Rysunek 1. Struktura wieku badanych rolników (w %)

Źródło: badania własne.

Z badań ankietowych Bańskiego (2007) przeprowadzonych w 2004 roku wynika, że poziom wykształcenia ludności jest zróżnicowany przestrzennie i jest wynikiem przeszłych lub obecnych warunków społeczno-gospodarczych. Stosunkowo najgorzej wykształcona ludność wiejska mieszka na wschodzie kraju. Najlepiej wykształceni są mieszkańcy wsi w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich, co wynika z faktu, że duża ich część pracuje w mieście, a pracujący na wsi związani są z działalnością pozarolniczą. Ponadto poziom wykształcenia ma wpływ na wyposażenie gospodarstw w elementy infrastruktury technicznej i urządzenia codziennego użytku. W 2004 roku tylko 10% ankietowanych przez Bańskiego gospodarstw, których właściciel miał wykształcenie podstawowe posiadało komputer, 78% było wyposażonych w łazienkę. Natomiast w przypadku gospodarstw osób z wykształceniem wyższym aż 70% miało komputer i 98% łazienkę. Mieszkańcy wsi mający lepsze wykształcenie korzystniej oceniali dokonujące się w Polsce przeobrażenia i z większym optymizmem myślą o przyszłości. Potwierdzeniem tego są także wyniki badań własnych, z których wynika, że rolnicy legitymujący się średnim i wyższym wykształceniem posiadają gospodarstwa lepiej wyposażone w maszyny i urządzenia oraz infrastrukturę techniczną (wodociągi, kanalizacja, telefon, Internet, itp.) oraz w większym stopniu przyznają, że ich gospodarstwa są rozwojowe z ekonomicznego punktu widzenia. Ponadto z badań własnych wynika, że dochód na 1 ha UR gospodarstwa rolnego prowadzonego przez rolników z wykształceniem wyższym wynosił w 2006 roku 3 134,5 zł, zaś w przypadku rolników z wykształceniem podstawowym 2 116,7 zł. Poziom zadowolenia osób legitymujących się wyższym poziomem wykształcenia z wykonywania zawodu rolnika po przystąpieniu Polski do UE także jest wyższy, chociaż dość duży odsetek rolników jest niezdecydowanych udzielając odpowiedzi – trudno powiedzieć (tab. 5.)

Tabela 5. Poziom zadowolenia z wykonywania zawodu rolnika w kontekście wejścia Polski do UE (w %)

Poziom zadowolenia	Wykształcenie			
	podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe
Jestem coraz bardziej zadowolony(a)	10,2	10,1	8,0	14,8
Jestem coraz mniej zadowolony(a)	16,0	13,1	12,0	13,9
Jestem zadowolony(a)	29,5	32,0	32,7	35,2
Jestem niezadowolony(a)	13,6	6,1	8,9	5,7
Trudno powiedzieć	30,7	38,7	38,4	30,4
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: badania własne.

Ludzie boją się zmian, bo zmiana oznacza dla nich niewiadomą. Jest prawdą, że gotowość adaptacyjna do nowych warunków wzrasta wraz z poziomem wiedzy i wykształcenia, a społeczności wiejskie w Polsce są bardzo słabo wykształcone. Skłonność do zmian i umiejętność ich przeprowadzenia oraz adaptacja do nowych warunków są funkcją wiedzy, akceptacji, rozumienia pewnych procesów i zjawisk (Duczowska-Małysz, 2008, s. 41, 44). Dlatego też zapytano badanych rolników czy oprócz realizowanej rolniczej działalności gospodarczej podejmują działalność dodatkową oraz czy w najbliższej przyszłości (do 2010 roku) wprowadzą zmiany innowacyjne w swoich gospodarstwach. Z opinii badanych rolników wynika, że osoby legitymujące wyższym poziomem wykształcenia są bardziej aktywne i w większym zakresie podejmują działalność dodatkową w gospodarstwie i dzięki temu uzyskują wyższe przychody (tab. 6).

Tabela 6. Średnie przychody uzyskane z działalności dodatkowej w 2006 roku w zależności od wykształcenia (w zł)

Rodzaj działalności	Wykształcenie			
	podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe
Agroturystyka	10 750	10 693	12 409	43 775
Usługi rolnicze	2 582	5 917	5 517	1 838
Czynsz dzierżawny	1 000	288	250	100
Sprzedaż produktów z lasu	2 500	3 144	2 200	-
Inne	4 000	7 390	14 505	19 150
Razem	4 166,4	5486,4	6 976,2	12 972,6

Źródło: badania własne.

Najwięcej rolników z wykształceniem podstawowym (12,5%) w 2006 roku uzyskiwało dodatkowe środki finansowe świadcząc usługi sprzętem rolniczym, natomiast z wykształceniem wyższym z agroturystyki i usług w zakresie księgowości i rachunkowości (co 10 badany). Rolnicy z wykształceniem zawodowym wśród innych podejmowanych działalności wymieniali głównie usługi transportowe, z wykształceniem średnim wskazywali na usługi stolarskie. Natomiast żaden z rolników z wykształceniem podstawowym nie wymienił, jaki rodzaj innej działalności przynosi mu dodatkowe przychody. Ponadto najczęściej, bo co piąty badany z wykształceniem wyższym podejmował działalność pozarolniczą i produkcję metodami ekologicznymi. Rolnicy lepiej wykształceni podejmowali także dodatkowe działalności, polegające na produkcji wyrobów regionalnych (ponad 4% badanych), podczas gdy z wykształceniem podstawowym nie stwierdzono takiej działalności.

Interesującą kwestią wydawało się poznanie opinii badanych rolników o zmianach dokonanych w latach 2002-2006 (tab. 7) oraz ich zamierzenia na najbliższą przyszłość odnośnie korzystania z funduszy UE oraz wprowadzania zmian innowacyjnych w gospodarstwach (tab. 8). Z opinii badanych rolników wynika, że zmiany zrealizowane w gospodarstwach to głównie

wymiana parku maszynowego, zwiększenie powierzchni gospodarstwa oraz powiększenie stada podstawowego (tab. 7). Najbardziej aktywni w aspekcie dokonywania zmian w gospodarstwach są rolnicy legitymujący się wyższym poziomem wykształcenia. Należy stwierdzić, że badani rolnicy nie różnią się zbyt wiele od innych rolników europejskich i zauważają konieczność powiększania i unowocześniania swoich gospodarstw w celu poprawy ich konkurencyjności.

Tabela 7. Zmiany dokonane w gospodarstwach w latach 2002-2006 w opinii rolników (w %)

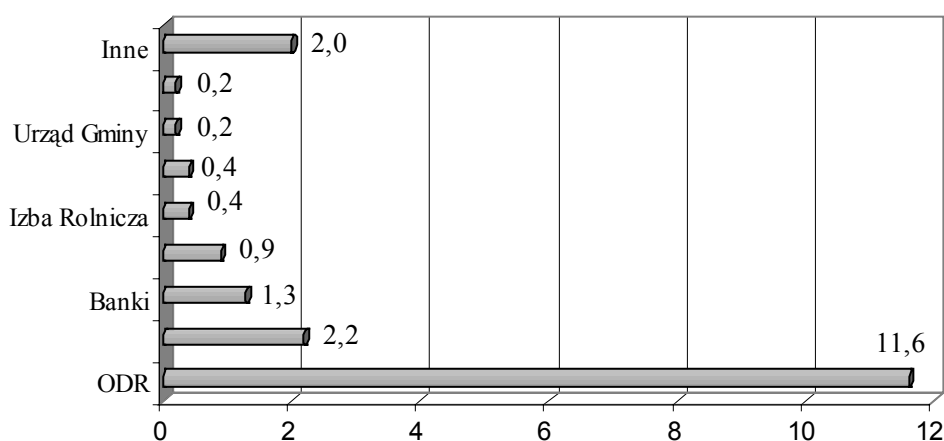
Wyszczególnienie	Wykształcenie*			
	podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe
Zakup maszyn	25,0	37,0	36,7	95,1
Zakup ziemi	17,0	26,9	26,1	77,0
Powiększenie stada podstawowego	17,0	24,9	16,3	41,0
Budowa lub modernizacja budynków	13,6	14,5	12,9	36,1
Zmiany w zasobach pracy	-	4,0	2,9	9,8

* respondenci mogli udzielać więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: badania własne.

Z badań własnych wynika, że tylko 164 rolników, co stanowi 19,2% badanych w realizacji zmian dokonywanych w latach 2002-2006 w swoich gospodarstwach korzystało z pomocy różnych instytucji (rys. 2). Rolnicy wskazują głównie na pomoc uzyskaną od ODR, co zapewne wynika z faktu, że te instytucje są zlokalizowane na szczeblu regionalnym i lokalnym, tzn. w najbliższym sąsiedztwie gospodarstw. Pomoc świadczona przez ODR polegała na przekazywaniu informacji, organizowaniu szkoleń, obejmujących zagadnienia możliwości korzystania z funduszy UE, preferencyjnych kredytów, kalkulacji kosztów oraz doradztwie bezpośrednim, polegającym na sporządzaniu wniosków kredytowych, wniosków aplikacyjnych, biznes planów, itp. Według danych GUS z 2005 roku z usług doradczych ODR w skali kraju korzysta 30,8% rolników, w województwach: małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim – 25,1% użytkowników gospodarstw. Mała jest aktywność pozostałych instytucji na obszarach wiejskich, szczególnie izb rolniczych, organizacji pozarządowych oraz ośrodków badawczo-rozwojowych.

Rysunek 2. Instytucje pomagające rolnikom w realizacji zmian (% odpowiedzi)

Źródło: badania własne.

W przyszłości rolnicy lepiej wykształceni chcą powiększać swoje gospodarstwa oraz widzą potrzebę poszukiwania alternatywnych źródeł dochodu, poprzez podejmowanie działalności pozarolniczej oraz integrowanie się z innymi rolnikami w grupy producenckie (tab. 8). Stwierdzono, że ci rolnicy z wykształceniem podstawowych, którzy zakupili już ziemię w przeszłości również planują zakup ziemi (17%).

Tabela 8. Zmiany innowacyjne w gospodarstwie do 2010 roku (w %)

Zamierzenia	Wykształcenie*			
	podstawowe	zawodowe	średnie	wyższe
Specjalizacja produkcji	23,9	36,4	28,1	32,0
Zmiany technologii produkcji	21,6	32,7	30,1	26,7
Przestawienie produkcji na ekologiczną	19,3	13,8	16,6	13,1
Zakup ziemi	17,0	29,6	31,5	36,9
Wprowadzenie działalności pozarolniczej	6,8	11,1	9,7	11,5
Integrowanie się z innymi rolnikami w grupy producenckie	5,7	10,4	13,5	16,4
Inne	-	4,0	3,7	4,1

* respondenci mogli udzielać więcej niż jednej odpowiedzi

Źródło: badania własne.

Jeżeli zaś chodzi o korzystanie z funduszy UE w latach 2007-2013 to sytuacja przedstawia się bardzo korzystnie, ponieważ ponad 84% badanych deklaruje ubieganie się o środki finansowe dostępne w ramach PROW na lata 2007-2013 i nie ma tu znaczących różnic w zależności od wykształcenia (80,7% z wykształceniem podstawowym, 85,9% z wykształceniem wyższym). Wyniki analiz wskaźników syntetycznych jakości kapitału ludzkiego uzyskane przez Sowińskiego (2008) wskazują, że wysoka jakość kapitału ludzkiego charakterystyczna jest dla województwa małopolskiego, średnia dla podkarpackiego, zaś niska dla świętokrzyskiego. Ważne jest wyrównanie dysproporcji regionalnych dla poprawy poziomu jakości kapitału ludzkiego.

Podsumowanie

Jakość kapitału ludzkiego jest podstawowym czynnikiem osiągnięcia sukcesu w działalności rolniczej, poszukiwaniu alternatywnych źródeł dochodów, pozyskiwaniu funduszy UE, przemianach strukturalnych obszarów wiejskich. Słabo wykształcony rolnik nie sprosta dużej konkurencji występującej na rynkach UE, musi posiadać aktualną wiedzę i szybko reagować na zmiany, a także sam wprowadzać zmiany innowacyjne. Wyższa jakość kapitału ludzkiego jest czynnikiem stymulującym przemiany strukturalne na wsi. Z badań własnych wynika, że respondenci legitymujący się wyższym poziomem wykształcenia są bardziej skłonni do zmian, np. zakup ziemi, wymiana parku maszynowego oraz są większymi optymistami. Wejście Polski do UE chcą wykorzystać jako pozytywny aspekt dla rozwoju swoich gospodarstw, są także bardziej aktywni w podejmowaniu działalności dodatkowej, która zapewnia im alternatywne źródła dochodu. Ponadto z badań wynika, że osoby z wykształceniem podstawowych w coraz większym zakresie dostrzegają konieczność wprowadzania zmian i dostosowywania swoich gospodarstw do zaistniałych warunków społeczno-gospodarczych, gdyż w latach 2007-2013 deklarują maksymalne wykorzystanie środków finansowych z funduszy UE na rozwój gospodarstw i poprawę ich konkurencyjności. Dlatego też rolnicy powinno być objęci kompleksową pomocą ze strony otoczenia instytucjonalnego, a nie tylko wsparciem polegającym na sporządzeniu wniosku aplikacyjnego. Wprowadzanie innowacji do życia gospodarczego wiąże się ze współdziałaniem gospodarstw i instytucji zajmujących się transferem wiedzy.

Konstatując należy stwierdzić, że osoby młode i lepiej wykształcone stanowią ogromną szansę na inicjowanie niezbędnych zmian strukturalnych na obszarach wiejskich.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bański J., (2007), *Geografia rolnictwa Polski*, PWE Warszawa.
2. Duczkowska-Małysz K., (2008), *Zmieniająca się rola rolnictwa w społecznym i ekonomicznym funkcjonowaniu obszarów wiejskich (procesy dostosowawcze polskiego rolnictwa do nowych wyzwań) [w:] Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, pod red. naukową Marka Kłodzińskiego, Wyd. IRWiR PAN Warszawa, s. 21-44.
3. Fedyszak-Radziejowska B., (2006), *Kapitał ludzki i społeczny polskiej wsi. w: Polska wieś 2006. Raport o stanie wsi*. Fundacja na Rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Warszawa.
4. Floriańczyk Z., (2007), *Dylematy przestrzennego rozwoju wsi Polskiej na tle programu rozwoju obszarów wiejskich*, w: *Czynniki determinujące rozwój dochodów w rolnictwie polskim w pierwszych latach akcesji do UE*, red. A. Stasiak, PAN, Biuletyn zeszyt 234.
5. Gatzweiler F. W., Hagemon K., (2004), *Policies and Institutions for Agriculture and Environment in Central and Eastern European Countries [in:] Role of Institutions in Rural Policies and Agricultural Markets*, G. Van Huylenbroeck, Wim Verbeke and L. Lauwers (Editors), chapter 24, Elsevier B.V. Amsterdam.
6. Hodgson G.M. red., (2007), *The evolution of economics institutions*, E. Elgar, Cheltenham, UK, Northampton MA, USA.
7. Klepacki B. (2007), *Niematerialne czynniki rozwoju rolnictwa polskiego*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, tom IX, z. 1, s. 231-235.
8. Kłodziński M., (2005), *Perspektywy rozwoju polskiej wsi*, *Wiś Jutra*, nr 10(87).
9. Koreleski K., (2005), *Ewolucja unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich [w:] Nowe tendencje w teorii i praktyce zarządzania obszarów wiejskich. Finansowanie rozwoju obszarów wiejskich po wejściu Polski do Unii Europejskiej*, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn, s. 9-17.
10. Kotarski H., (2008), *Przestrzenne zróżnicowanie kapitału ludzkiego. Podkarpacie na tle regionów Unii Europejskiej*, w: *Społeczeństwo Podkarpacia po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, red. M. Malikowski, wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 81-101.
11. Miś T., (2008), *Rola lokalnych instytucji w procesie absorpcji środków unijnych dla rolnictwa w opinii rolników południowo-wschodniej Polski*. *Wiś i Rolnictwo*, nr 3(140), IRWiR PAN Warszawa, s. 130-141.
12. Proniewski M., (1999), *Rola kapitału ludzkiego w ekonomice regionu*, w: *Gospodarka przestrzenna*, tom II, *Ekonomika regionu*, red. L. Kupiec, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
13. Rosner A., (2007), *Główne wyniki badań prowadzonych w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w 2006 roku*, *Wiś i Rolnictwo*, nr 1 (134), PAN, IRWiR, Warszawa.
14. Sadowski A., (2005), *Kapitał społeczny i kulturowy heterogenicznej „metropolii” wschodniego przygraniczna*, w: *Przemiany miasta. Wokół socjologii Aleksandra Wallisa*, red. B. Jałowiecki, A. Majer, M.S. Szczepański, Warszawa.
15. Sowiński T., (2008), *Przestrzenne zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego a rozwój gospodarczy [w:] Zarządzanie wiedzą we współczesnej gospodarce*, pod redakcją naukową Danuty Kopycińskiej, Uniwersytet Szczeciński, s. 39-49.
16. Spychalski G., (2005), *Wybrane charakterystyki kapitału ludzkiego polskich obszarów*

- wiejskich. Prace Naukowe AE we Wrocławiu, nr 1070, tom 2, Wrocław, s. 290-296.
17. Woźnicki J., (2008), Inwestowanie w kapitał ludzki i rozwój sektora wiedzy w Polsce. Nauka, nr 1, PAN Warszawa, s. 151-165.
 18. Wyrzykowska B., (2008), Pomiar kapitału ludzkiego w organizacji. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 66, Warszawa, s. 158-170.
 19. Zdrojewski E., (2009), Przemiany demograficzne a rozwój kapitału ludzkiego na obszarach wiejskich, Wieś i Rolnictwo, nr 1(142), PAN IRWiR Warszawa, s. 23-34.